

УДК 81'342.3.811.161.2'243

АНАЛІЗ ФОНЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ОРФОЕПІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Ніна Василенко

*Черкаський державний технологічний університет,
кафедра української мови та загального мовознавства,
бул.Шевченка, 460, кімн.210, 18006 Черкаси, Україна
тел..0472 50 15 12*

ел.пошта: vasniklenko@gmail.com

Пропонована стаття висвітлює питання з навчання української орфоєпії іноземних студентів на початковому етапі, яке має відбуватись шляхом систематизації відомостей з фонетики української мови, що дає можливість створити надійну основу для засвоєння правильної вимови та оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: орфоєпічні та фонетичні уміння й навички, палаталізація, фонетичні порушення, мовленнєва діяльність.

DOI <http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1997>

Постановка проблеми. Розвиток міжнародних зв'язків України з іншими країнами в галузі освіти завансував українській мові певний міжнародний авторитет. Здійснювана в Україні реформа вищої школи відкриває нові можливості для подальшого розвитку міжнародних зв'язків нашої країни в галузі освіти. Українська мова стає об'єктом вивчення не лише українців, а також представників багатьох інших народів. Зростає інтерес до нашої країни, до української мови, про що свідчить наявність у вищих навчальних закладах майже всіх країн світу кафедр української мови. Розвиваються міжнародні зв'язки нашої держави з іншими країнами в галузі освіти. Тисячі іноземних студентів приїждять до України з метою здобути освіту з певного фаху. Українська мова стає для них необхідним засобом навчання у ВНЗ. Це потребує серйозної праці у створенні методики й практичного викладання української мови як іноземної.

Процес формування орфоєпічних умінь в іноземних студентів є складовою загальної системи навчання та формування їхніх мовленнєвих умінь і навичок і пов'язаний з вивченням звукової структури української мови та з формуванням правильних аудіативних і вимовних умінь та навичок, які є базовими для оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності.

Ознайомлення з фонетичною системою мови починається на початковому етапі навчання, який є найбільш важливим і відповідальним, оскільки він забезпечує ефективність усього процесу навчання. Саме в цей період закладаються основні орфоєпічні та мовленнєві вміння і навички, які покликані створити міцну базу для оволодіння українською мовою як іноземною.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням навчання вимови приділяли увагу в своїх працях вітчизняні (Булаховський Л.А., Жовтобрюх М.А., Карпенко Ю.О.,

Курило О.Б., Тоцька Н.І.) та зарубіжні (Аванесов Р.І., Богородицький В.О., Бодуен де Куртене І.О., Реформатський О.О., Шахматов О.О., Щерба Л.В.) лінгвісти, чії ідеї і в наш час стимулюють розвиток методики навчання фонетики. На сучасному етапі різні аспекти фонетики української мови висвітлені в дослідженнях В.С. Перебийніс „Кількісні та якісні характеристики сучасної української літературної мови” (1970), Н.І. Тоцької „Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія” (1995), П.С. Вовк ”Теорія центрів і периферії фонологічної та акцентологічної систем”(2000).

Н. І. Тоцька пропонує вивчення фонетики здійснювати в чотирьох аспектах: артикуляційному, перцептивному, акустичному та лінгвістичному. Вона вказує на те, що всі ці аспекти, відрізняючись своїми завданнями і методами дослідження, перебувають у тісному, нерозривному зв'язку і взаємно доповнюють один одного.

П. С. Вовк досліджує фонему як базову одиницю у мовах, що мають фонемну будову, та акцентему – у мовах, які мають акцентологічну систему, чітко визначає категорії фонологічних та акцентологічних одиниць. Автор веде пошук синтагматичного фонологічного центру сучасної української літературної мови.

Разом з тим проблема формування орфоепічних навичок не перестає бути актуальною в зв'язку з тим, що в процесі оволодіння українською мовою студентами різних національностей у дію вступає механізм міжмовної фонетичної інтерференції, яка впливає на якість фонетичного оформлення вимови нерідною (українською) мовою.

Видокремлення раніше не з'ясованих частин загальної проблеми. Досвід навчання української вимови іноземців показує, що, як правило, основна увага приділяється формуванню навичок вимови і майже зовсім не ведеться робота з формування навичок сприйняття звуків, звукової оболонки слова, навичок сприйняття мовленнєвого потоку. Це веде до того, що після 10 місяців навчання на підготовчому факультеті студенти, володіючи навичками та вміннями основних видів мовленнєвої діяльності, не завжди можуть правильно ідентифікувати фонемний склад окремих українських слів.

Мета статті – проаналізувати особливості фонетики української мови з точки зору навчання української орфоепії іноземних студентів на підготовчих факультетах вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. У процесі формування фонетичних та орфоепічних умінь і навичок у іноземців реалізуються такі основні завдання: створення правильного уявлення про звукову систему мови; з'ясування основних її понять – звук, склад, наголос; установлення зв'язку між звуковою й графічною системами, знаками усної й писемної форм мови; розвиток слухової й вимовної пам'яті.

Вивчення фонетики включає три аспекти: акустичний, артикуляційний і лінгвістичний. Перший аспект вивчення звуків досліджує акустичні (фізичні) властивості звуків, а саме: якість звуків залежно від періодичності коливань, що становлять джерело звукових хвиль, тобто їх вияву у вигляді тонів чи шуму; висоту звуків, що зумовлюється кількістю коливань за певну одиницю часу; їхню інтенсивність, залежну від амплітуди коливань та їхньої частоти; тембр звука, зумовлений характером поєднання основного і додаткових тонів, утворених звуковою хвилею та їхнім відношенням до висоти й інтенсивності звука.

За акустичними властивостями звуки мови поділяють на голосні (високої і низької тональності) й приголосні (дзвінкі й глухі).

Дослідження участі органів мовлення у процесі творення звука становить об'єкт артикуляційного (фізіологічного) вивчення звуків. Мовленнєвий апарат людини досить об'ємний. Він охоплює легені, розташовані в грудній порожнині, їхня функція полягає в поданні струменя повітря, потрібного для утворення мовного звука; дихальне горло, гортань, в якій розміщені голосові зв'язки; надгортанні порожнини – ротову і носову. Активнішою є ротова порожнина, де розміщені голосові зв'язки, язик, м'яке піднебіння і губи.

Усі органи мовлення беруть участь у творенні звуків, але в кожній окремій мові вони по-різному співпрацюють, спричиняючи різну форму резонатора та характер перешкоди на шляху проходження струменя повітря. Для української мови основними формами перешкоди є зімкнення, щілина та їх поєднання. Ці особливості в рухові та взаємодії органів мовлення становлять основу артикуляційної бази мови.

На основі артикуляційно-акустичних ознак створено артикуляційні класифікації звуків мови. За дією активних органів мовлення звуки поділяються на голосні й приголосні: голосні, в свою чергу, – на переднього, середнього й заднього ряду, високого, середнього і низького ступеня піднесення. Приголосні – на губні, передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові і глоткові, або фарингальні.

Наступним аспектом вивчення звукових засобів у фонетиці є лінгвістичний (соціальний, функціональний). Окремо взятий звук не має будь-якого значення, він його набуває лише в складі морфем і слів, виконуючи функцію розпізнавання і розрізнення їхніх значень (*сад – зад, скажи – скажу*).

Певне слово кожен вимовляє по-своєму. Проте значення слова і кожна його складова частина сприймається однаково. Отже, у процесі спілкування людина розпізнає не окремий звук, а тип звуку, одиницю мовної системи, яка здатна розрізнити слова та їхні форми, – фонему. Термін “звук” є багатозначним:

- 1) найменша одиниця мови, що характеризується з погляду смислової ролі (фонема);
- 2) одиниця мовлення – фізичне явище, що являє собою елемент мовного потоку, який твориться органами мовлення й сприймається органами слуху.

Саме з таких позицій (фонема й звук) будемо розглядати систему української фонетики в процесі навчання слухових і артикуляційних умінь і навичок іноземних студентів. Добре відомо, що різні форми спілкування іноземною мовою передбачають обов'язкове практичне оволодіння її звуковою системою, оскільки спілкування між людьми, засобом якого є мова, здійснюється саме за допомогою її звукової оболонки й завдяки їй [1]. Роль фонетичних засобів у системі мови, в мовленнєвій діяльності людей визначає місце фонетики на початковому етапі навчання у вищих навчальних закладах, оскільки фонетичні помилки, допущені іноземцями в процесі оформлення українського мовлення, створюють великі перепони для взаєморозуміння й ускладнюють використання мови в різних ситуаціях – і в соціально-побутових, і в навчально-професійних. У зв'язку з цим не можна недооцінювати важливості навчання правильної вимови іноземних студентів.

Загальновідомо, що сучасне українське письмо є звуко-буквеним. Ідеальним звуко-буквеним письмом було б таке, в якому кожній фонемі відповідала б окрема

буква. У нашому алфавіті 33 букви позначають 38 фонем. Як бачимо, повної відповідності між фонемами й буквами немає. Звуки [дж], [дз] позначаються двома буквами, а буква *щ* позначає звукосполучення [шч]. М'які приголосні можуть позначатися двома буквами – *ть, нь, ль-*, а звук [дз'] навіть трьома – *дзьоб*. В інших випадках для позначення м'якості приголосного служать букви *я, ю, є*, якщо вони написані відразу після літери на позначення м'якого приголосного. Наслідком такої невідповідності є те, що в багатьох випадках іноземці не можуть за однією буквою встановити, який звук позначено нею (*дук-люк*). Тому треба читати сполучення букв, які позначають голосний і приголосний, – склади.

Аналізуючи звуки за ознакою палатальності, слід домагатися усвідомлення іноземними студентами того, що є окремі звуки, які виконують функцію розрізнення значення слів (*тин – тінь, стан – стань, лан – лань, рис-рись, син – синь*), незважаючи на те, що в їхньому творенні багато спільного. Головна ознака, яка відрізняє м'які приголосні від твердих, – підняття середньої спинки язика до твердого піднебіння. В іноземних студентів може виникнути хибне уявлення про те, що той самий звук ніби роздвоюється на м'який і твердий, що м'які звуки є лише варіантами твердих. Насправді ж протиставлення в українській мові твердих і м'яких звуків таке ж правомірне, як і дзвінких та глухих [2]. Причиною нерозуміння для іноземців є лише те, що тверді й м'які звуки позначаються тією ж буквою.

Відомо, що в українській мові не всі приголосні фонемами утворюють пари за твердістю-м'якістю. М'які приголосні налічують у своєму складі такі 10 фонем: [т'], [д'], [с'], [з'], [ц'], [дж'], [й], [л'], [н'], [р']. Усі вони, крім [й], мають парні тверді фонем. Решта ж приголосних фонем є твердими [3; 4], але всі вони в позиції перед [і] завжди пом'якшуються, тобто створюють протиставлення за диференційною ознакою *твердість-м'якість* (*мий – мій, бий – бії, віє – віє, кит – кіт*). Саме тому що їхнє пом'якшення та наступна голосна [и] чи [і] ведуть до розрізнення значення слів, у роботі з іноземними студентами з навчальною метою ми трактуємо пом'якшені приголосні як м'які фонем.

Принцип української графіки називають поскладовим (буквено-складовим), або ще позиційним [3]. Із поділом на склади пов'язане таке важливе з практичного погляду для іноземців явище, як словесний наголос – виділення одного із складів слова посиленням видиху й збільшенням тривалості звучання голосного звуку, що досягається більшою напруженістю мовленнєвих органів. Роль наголосу в фонетичній системі кожної мови, в усій звуковій організації її надзвичайно велика. Характер наголосу, його місце, сила й пов'язані з ним ритм і мелодика мовлення визначають багато чого у фонетичних явищах мови, посилюючи свій вплив на вимову багатьох звуків та їх сполучень, що відбивається так чи інакше на всій системі мови [4].

У роботі з іноземними студентами великої уваги вимагає вивчення таких функцій наголосу як розрізнення граматичних форм слів (*хати – хаті, гори – горі насипати – насипати, задіхтися – задихатися*) і розрізнення лексичних значень слів (*дорога – дороба, орган – орган, брати – браті, замок – замок, заклад – заклад, права – правá*).

Вивчення іноземцями українського наголосу ускладнюють його особливості – силовий характер (збільшення сили натиску видихуваного повітря), відносна (у порівнянні з іншими мовами) слабкість, його різномісність і рухомість (здатність

перемішуватися з однієї частини слова на іншу – *сестра – сестри, виходити – вихід, вода – водяній*).

У період навчання, особливо на початковому етапі, студенти не мають достатнього досвіду користування іноземною мовою. Вони замінюють відсутність такого досвіду іноді свідомим, а частіше підсвідомим використанням умінь і навичок з рідної мови в практиці іноземної. Зазвичай це має негативний вплив на формування навичок іншомовної діяльності. У результаті багаторічної практики навчання української мови іноземних громадян ми вивели певну закономірність: щойно студент оволодіває елементарними мовленнєвими навичками української мови, тобто починає розуміти співрозмовника і співрозмовник розуміє його, як звукове оформлення власного мовлення стає йому абсолютно байдужим, і робота над вимовою втрачає для нього пізнавальний інтерес.

Стосовно навчання іноземних студентів української мови, питання про місце практичної фонетики в процесі засвоєння орфоєпії можна вирішувати по-різному залежно від мети й умов навчання. Так, у процесі навчання студентів-філологів практична фонетика, як правило, виділяється в самостійний аспект вже на початковому етапі. Навчання української вимови студентів природничо-технічного профілю організується згідно з принципом монетизації всього навчального процесу в поєднанні з системним підходом. При визначенні місця фонетичного практикуму в процесі навчання майбутніх спеціалістів технічного фаху основним методичним посиланням є визнання того, що професійна спрямованість викладання української мови не виключає занять практичною фонетикою на будь-якому етапі навчання. Зрозуміло, що рівень вимог до фонетичного оформлення мови студентів технічного фаху може бути іншим, ніж до вимови філологів. Очевидно, що для студентів нефілологічного профілю допускаються фонетичні порушення, які не заважають процесу комунікації (на рівні реалізації фонетичних ознак, що не стосуються системних відношень у мові). Такі порушення будуть помічені носіями мови, що може певною мірою впливати на спілкування, але в цілому не заважатиме правильно сприймати зміст інформації, на який передусім націлена увага слухача. Якщо ж допущені порушення заважають адекватному сприйняттю повідомлення, то вони недопустимі й свідчать про те, що мовець не володіє звуковою системою мови, яку вивчає.

Постановка й вирішення питання про допустимість чи недопустимість порушень є доцільними, оскільки принцип апроксимації – наближеної артикуляції деяких звуків, який ми враховуємо в процесі навчання вимови, повністю не охоплює цієї проблеми. Реалізацією цього принципу є ігнорування таких фонетичних відхилень у мовленні студентів на початковому етапі навчання, які не заважають спілкуванню іноземною мовою, але порушують її норми. Згідно з цим принципом у методиці навчання іноземних мов дещо знижується рівень вимог до вимови з метою забезпечення акту комунікації.

Говорячи про фонетичні порушення, ми маємо на увазі вимову звуків та інтонацію іноземців – акцент. Особливістю початкового етапу навчання є те, що в цей період закладаються основи правильної вимови звуків і запобігання стійкості акценту.

У методиці навчання іноземної мови початковий період визначається як відносно тривалий період навчального часу, який взаємопов'язаний з наступними

періодами і характеризується відносною завершеністю стосовно мети навчання та методичних засобів і відносною незавершеністю, тобто здатністю до розвитку, що визначає певну послідовність застосування прийомів та методів навчання на наступних етапах.

Визначення мети навчання на початковому етапі проводиться не лише з точки зору кінцевих вимог до різних видів мовленнєвої діяльності, але й із урахуванням усіх сфер спілкування, до яких залучаються студенти. Так, для іноземних студентів природничо-технічного профілю вищих навчальних закладів України першою сходинкою серед інших мікроцілей, співвіднесених із головною метою навчання, є оволодіння фонетичним, лексичним та граматичним мінімумом, необхідним для спілкування українською мовою на побутовому, професійному, соціально-політичному та культурному рівнях. Для цього їм необхідно практично оволодіти всіма видами мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо), необхідними для навчання у вищих навчальних закладах, спілкування в побутовій і навчально-професійній сферах.

Висновки. Отже, навчання української орфоєпії іноземних студентів на початковому етапі вивчення мови має відбуватись шляхом систематизації відомостей з фонетики української мови, що дає можливість створити надійну основу для засвоєння правильної вимови.

Список використаної літератури

1. Зиндер Л. Р. Общая фонетика./ Л.Р.Зиндер. – [2-е изд.]. – Москва : Высшая школа, 1979. – 312 с.
2. Мельничайко В. Я. Удосконалення змісту і методів навчання української мови / В. Я.Мельничайко, М. І.Пентиліук, М. П.Рожило. – Київ : Рад. школа, 1982. – 216 с.
3. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. А. П. Грищенка. – Київ : Вища школа, 1993. – 365 с.
4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за ред. І. К.Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1969. – 435 с.

References

1. Zinder L. R. Obschaya fonetika./ L.R.Zinder. – [2-e izd.]. – Moskva : Vysshaya shkola, 1979. – 312 s.
2. Melnychaiko V. Ya. Udoskonalennia zmistu i metodiv navchannia ukrainskoi movy / V. Ya.Melnychaiko, M. I.Pentyliuk, M. P.Rozhylo. – Kyiv : Rad. shkola, 1982. – 216 s.
3. Suchasna ukrainska literaturna mova: pidruchnyk / za red. A. P. Hryshchenka. – Kyiv : Vyshcha shkola, 1993. – 365 s.
4. Suchasna ukrainska literaturna mova. Vstup. Fonetyka / za red. I. K.Bilodida. – Kyiv : Naukova dumka, 1969. – 435 s.

ANALYSIS OF THE FONETIC SYSTEM IN THE UKRAINIAN LANGUAGE AS

FORMS OF FORMATION OF THE ORPHEPIC COMPETENCE OF FOREIGN STUDENTS

Nina Vasylenko

*Cherkasy State Technological University
Department of Ukrainian Language and General Linguistics,
460 Shevchenko Blvd., room 210, 18006, Cherkasy, Ukraine
phone: 0472 50 15 12
e-mail: vasniklenko@gmail.com*

The authors of article analyzes the peculiarities of phonetic and articulatory ground of the Ukrainian language, gives the list of phonetic, phonemic and intonational abilities wich the foreign students should acquire during the process of studying.

Introduction to the phonetic language system begins at the initial stage of learning, which is the most important and responsible, since it provides the effectiveness of the entire learning process. In this very period found the main orphoetic and speech skills and abilities that are designed to create a solid base for mastering the Ukrainian as a foreign language.

In the process of forming phonetic and orphoepic skills and skills from foreigners, the following main tasks are realized: creating the correct idea of the sound system of language; elucidation of its basic concepts – sound, composition, emphasis; establishment of communication between sound and graphic systems, signs of oral and written forms of speech; development of auditory and verbal memory.

In determining the place of the phonetic practice in the process of training future specialists of the technical specialty, the main methodological reference is the recognition that the professional orientation of teaching the Ukrainian language does not exclude the occupation of practical phonetics at any stage of study. It is clear that the level of requirements for the phonetic design of the language of students of technical specialty may be different from that of the pronunciation of philologists.

The article is for the specialists, who work with foreign students and teach them the Ukrainian language as a foreign one.

Key words: phonetic and orthoepic abilities and skills, palatalization, phonetic disturbances.